

معراج نبویؐ ایک غیر مطبوعہ فارسی نظم

(ڈاکٹر مسز) ام ہانی فخر الزماں ریڈر شعبہ فارسی، مسلم یونیورسٹی علیگڑھ علامہ شبلی شاعر العجم (ج ۱ ص ۵) میں لکھتے ہیں تذکرہ ”میںخانہ تصنیف عبدالنبی۔ فخر الزماں تمام تذکروں کی (بہ نسبت زیادہ مفصل ہے) احمد گلچیں معانی تذکرہ میںخانہ کے دیباچے میں ”خصوصیات میںخانہ“ کے تحت دس ہفدہ و ہجہ لکھتے ہیں۔

”مؤلف حالات شعرا پر مفصل ترازہ تذکرہ ہائی دیگر ذکر کردہ است تفصیل منظومات شاعر یا ذکر تعداد ابیات او و بیان انیکہ آیا منظومات را دیده است باخیر۔ تاریخ وفات شاعر، مدفن شاعر، نمونہ ساقی نامہ یا کلام منظوم دیگر شاعر کمتر در تذکرہ امی دیدہ میشود کہ مؤلف این اہتمام را برای ضبط احوال شعرا کردہ باشند“ اس کے بعد کہتے ہیں۔ ”مؤلف در میںخانہ بآخذ خود جا بجا اشارہ کردہ است۔ اگرچہ در ہمہ جا تصریح نشدہ۔ در بیان حالات شعرا یکہ پیش از عہد اکبری بودند او ورنہ مقام از کتاب مخزن اخبار تالیف میر مختار مواد حاصل کردہ است۔ وئے من از مخزن اخبار و مؤلف آن خبری ندارم وئے از توافق عبارات معلوم میشود کہ تحفہ سامی تالیف سام میرزا و نقاس المآثر تالیف میر علاء الدولہ در دست ملا عبدالبود“ پروفیسر شفیع جنہوں نے پہلی بار میںخانہ کی تصحیح کی تھی انھوں نے بھی چار جگہ صفحہ ۱۶۹، ۷۹، ۴، ۵۹، ۷۰ اور ۸۶۰ میں نقاس المآثر کا حوالہ دیا ہے۔ علاوہ ازیں پروفیسر شفیع نے نقاس المآثر و نسخہ مملوکہ معراج الدین آذر

سے اور ٹیل کالج میگزین لاہور جلد دوم نمبر ۱۔ نومبر ۱۹۲۵ء کے شمارے د
 ۱۹۰۷ء میں ”جدائق“ کا ترجمہ حال نقل کیا ہے۔ جس سے یقین ہوتا ہے کہ نقائس آلماثر
 ان ہزرگوں کی دسترس کے اندر تھا۔ مگر یہاں تصحیح احمد گلچین معانی میں یہ دیکھ کر
 بہت مایوسی ہوئی کہ گلچین نے تو نقائس آلماثر کو دیکھا ہی نہیں اور جن لوگوں نے
 دیکھا انھوں نے اس کی طرف کافی توجہ مبذول نہیں کی چنانچہ قاسم المتخلص بقاسمی
 جناب دی کے ترجمہ حال سے اس کا اندازہ ہوتا ہے۔ عبدالنبی لکھتے ہیں ربجانه عبدالبی
 تصحیح احمد گلچین معانی ص ۱۷۲ پوشیدہ نمائندگی بانی مغانہ عبدالبی فخر الزمانی تمام
 منظومات میرزا قاسم را از اول تا یا آخر ملاحظہ کردہ۔ از ان کتب دو ساقی نامہ بیا
 ارشہنشاہ نامہ اور بنظر در آورد کہ یکی از آنها در مثنوی خود بنام شاہ ستارہ
 سپاہ در دفتر اول مرتبہ اختہ و دیگر دفتر ثانی باسم خواجہ حبیب اللہ پیردختہ
 اس کے بعد میر علاء الدولہ مصنف نقائس آلماثر کا بیان جو علی گڑھ، رام پور اور میوٹ
 کے تین نسخوں کے بیان پر مبنی ہے۔ ہدیہ ناظرین کیا جاتا ہے۔

”قاسمی۔ میرزا قاسم جناب دی از سادات کرام آنجا است۔ در خدا سان و عرق
 بمرید فہم واستعداد ممتاز و معروف است۔ و در شعر و عروض و مقام سرآمد
 امثال و اکفاست۔ و از اقسام شعر مثنوی بیشتر می پردازد۔ الحق در آن داد کا
 داد سختوری و بلاغت دادہ در ادای تشبیہات و خیالات بنیطیر افتادہ۔
 و فضائل و کمالات بسیار دارد۔ و در ریاضیات بی بدل زمان خود است
 استفادہ علوم در خدمت علامہ دہرا استاد البشر میر غیات الدین متع
 شیرازی نمودہ۔ در فرصتیکہ جامع این کلمات (میر علاء الدولہ قزوینی) متو
 دیار ہند بود۔ در بلدہ کاشان بصحبت ایشان رسید۔ این چند کلمہ بر سبیل
 عرض بہ بندگان حضرت اعلیٰ (اکبر بادشاہ) قلمی فرمودند۔ شرح منظوماتش

سپتمبر ۱۹۷۷ء

۱۸۳

فی الجملہ ازان معلوم میگردد۔۔۔ و العبارة ہذہ،

”بندہ کمترین قاسم جابدی بذروہ عرض ملازمان درگاہ عرش اشتباہ
بادشاہ خلائی پناہ خلد اللہ تعالیٰ ظلال دولۃ۔ و معدلتہ علی مفارق العالمین
سیر ساند کہ فلاح در گزرگاہی کہ متوجہ سفر بندہ بودند این مکینہ (قاسم المتخلص
بقاسمی جابدی) بخدمت الشیان رسیدم و فرصت بعایت تنگ بود۔ از بس
مخلص استدعای بعضی اسباب کردند۔ عجلتہ الوقت خود را لوسیلتہ
سفت معراج نبوی مذکور ضمیر منیر اقدس ساخت۔ انشاء اللہ کتاب ”شاہنامہ“
شاہ ماضی کہ چہار ہزار و پانصد بیت است۔ و شاہنامہ لؤاب اعلیٰ کہ ان نیز
ین قدر است و ”شاہرخ نامہ“ کہ پنجہزار بیت است و ”لیلی مجنون“ کہ سہ ہزار
بیت است و ”زبدۃ الامثار“ کہ چہار ہزار و پانصد بیت است و ”مخزن الاسرار“
گوی و چوگان“ کہ دو ہزار بیت است تمامی بخدمت قرستادہ میشود و الامر اعلیٰ
بس ازان مجموعہ کتب و اشعار مذکورہ را بدرگاہ معلی بحضرت اعلیٰ اکبر بادشاہ
رستادند و در مقابل تجف و ہدایای بادشاہانہ سرافراز شدند۔ در صفت

مراج نبی صلی اللہ علیہ وسلم گفتہ بہ

بسی گردوں ز کوکب گشتہ گلشن

بیر افشاں چو مسکین طرہ حور

شاط افزا چو روز و وصل خوابان

سعادتہا زیادت بر زیادت

ندہ صبح سعادت فیض گستر

ابر صبح گردوں قطرہ میر بخت

روز تہای چرخ اندر لوح مطہ

فضای آسماں چون چشم روشن

ولی همچون سواد دیدہ پر نور

سہ اندر چرخ انجم پای کوبان

ز کوکب باز درہای سعادت

سجای دلکین دم سراسر

بغربال کواکب نور می بخت

فرود آمد ہزاران آیہ نور

سیاحی همچو دودی در پناش لب
ز بس شد موجب نر نور الهی
عطار در اسیا ہی از نظر دور
مہ نوشد خجل از بس تباہی
ز خجلت بود مہرازدید با گم
سواد یکان شب از مردم تہاں شد
بغیر از خضر از مہ نا بجا ہی
چنان شد لی سیاہی باغ ایام
کشادہ روشنان شیمی ز ہر سو
ز خطہا می شعاعی بہ و کوکب
دریں شب جبرئیل از ادج افلاک
بگفت ای خواجہ عالم ز جاخیز
سلامت میرساند ایندھی
بسوی ملک بالا کن خرامی
سپہر از بالہ و مکالیتادہ
ولی دارد زمانہ شرمسارش
رکاب و نعل رختت خواہد از ناز
میجا آرزو دارد ز حد بیش
ولی ترسد کہ چون باد سحر گاہ
بر اقت را بدل زان خارخاری
بوصل خود دلش فارغ کن ارتا.

بروں رفتہ ز روزنہای کوکب
ہمہ عالم تہی گشت از سیاہی
دواتش حق اسی شد پر ز کافور
کہ بیرون رفتنش ز ابر و سیاہی
کہ خالی بود چشم او ز مردم
بجائے شد کہ ظلمت تا ہم او شد
ندادہ کس نشانی از سیاہی
کہ بیرون شد سواد از چشم بادام
بت شب چشم بند افکنده برود
بچندیں رشتہ خود را بستہ بر شب
فرود آمد بنزد شاہ لولاک
زلال رحمتی بر آسمان ریزد
کہ امشب کن رہ افلاک اطی
بدرگاہ فلک را انتظامی
رپیری چشم را عنیک نہادہ
کہ یک چشم است و یک عنیک بکاش
کہ چشم و عنیک و گیر کن ر ساز
کہ جاروب بہت ساز و دم بخوش
بر انگیز و دمش گرد گذر گاہ
نشیند بر تن نازک غباری
کہ راہ از گریہ شادی زند آب

مہ اندر ہالہ ہچوں بی نصیبان
 ز شرمست چون پری گشتہ حصار
 بروں آور سری از ہالہ چون ماہ
 عطار در ا قلم شد قرعہ قال
 بجاں ناہید چرخ از بخت ناساز
 باہنگ درت دارد خیالی
 ولی از دست محنت گشتہ پایال
 ربال مرکبش شو چارہ پردانہ
 ز بال مرکبت کیواں بصد جوش
 باں نخل آسمان در بند گیش
 متاب از آفتاب ماہ نوروی
 جزاک اللہ وہ از نخل لگا در
 زہر سو فرقدان چشمی کشادہ
 ولی از بخت و دولت نا امید است
 سواد دیدہ بخش از گرد راہش
 مسج از کاغذ خورشید روشن
 کند نظارہ روی تو از دور
 درہن شب کز سیاهی بی نشان است
 کہ بی ظلمت و لوت نور صفا یافت
 جو گفتم خاک پایت کا فر اوست
 ز گردہای رخت در گذر گاہ

فرو بردہ سر خود در گریبان
 نمی آید بروں از شرم ساری
 توئی یوسف بر آ از حلقہ چاہ
 بغالت از خدا خواہدہ و سال
 بسویت مرغ روشن کردہ پروا
 ز چنگ خویشتن بکشادہ بالی
 کہ نتواند پرید از جابک بال
 کہ تا از وی کن در بال و گر ساز
 بگرد و در غلامی حلقہ در گوش
 تہر داغ غلامی بر جنبش
 کہ این یک چشم دارد آن یک لبوی
 بای چشمی باں ابروی دیگر
 بی نظارہ در راہت ستادہ
 کہ بردارہ تو چشم او سفید است
 ز رنگ سرمہ و چشم سیاہش
 کہ روی کردہ روز نہاز سوزن
 کہ تا چشمش نگرد و خیرہ از نور
 بسی روح سکندر شادمان است
 نشان و روشنی ز آب بقا یافت
 بآب زندگانی رہبر اوست
 اگر گیرد غبار آئینہ ماہ

اشارت کن بسوی لعل شبرنگ
 شہاب ارعد کوکب کامیابست
 پری خوانمت ماه عالم آرای
 که یکرانت کند در جلوہ ناز
 سپہر اندر دعایت ایستاده
 کہ از روی وقار زین عرصہ دست
 دریں شب از تو دل را صد کشاد است
 خوشم کامشب من بہرہ و نیست
 بر اقت را کہ نعل آمد بکاری
 از آن ترسم کہ از آہ صبح گامی
 ستادہ نسرطا تر پای بر جای
 کہ آید ہر زمان از بخت فیروز
 مہ گردوں کہ دار حسبت و جوی
 ز عقرب گرد چو گان چرخ گرداں
 جو تیر از قوس بگذر باد و صد زین
 جو افتادی ز سر دت سایہ بر خاک
 کہ تا سازد سواد دیدہ خویش
 تو خورشیدی و ظلت ظل محدود
 تمنا کردہ ماہ عالم آرای
 قدم نہ تانہ بنیست بی حجابت
 تعال اللہ بہ تسبیح خداوند

کہ از مصقل برد آیینہ اشرف نگ
 بی تسبیح دستت رشتہ تابست
 خطش در بالاد در ہالہ اش جایی
 بسویش چوں پری آہنگ پروانہ
 بآئین مہر و مہ دستی کشادہ
 بر نہت سوی بالادست بدولت
 کہ نور چشمی و جانب سواد است
 ہنوز از صبح در عالم اثر نیست
 بود آیینہ اش دور از غباری
 نہد آیینہ اش رو در سیامی
 فتادہ از شہابش رشتہ دریای
 بدستت ہجو کنج شک تو آموز
 بود افتادہ در رایت جو گوئی
 بمرگومی سعادت را از میدان
 کماں از بہر خود کن قاب قوس
 ز جالش برگرفتہ مہ فلک
 از آنت سایہ ننمودی کم و بیش
 فگن بر فرق گردوں سایہ جور
 کہ چوں نور بصر چشمش کنی جایی
 کند از حلقہ چشمش رکابش
 بدست آورده پروین دانہ چند

ز بال مرکبش ده رشته تابی
 کہ باشد شیرگردوں کالیتاده
 بیابوس خودش گرداں سرافرا
 برق برق سیدش ہمعانی بود
 ز بس گرمی چو برقی پایہ او
 چو کردی باد عاگردوں روی ساز
 خیالش دام از دکان بود و دلریش
 بہر جانب کہ رفتے بی گمانی
 بخور رشید از سوئے مغرب کندانی
 فرود آید بیک ساعت شتاباں
 دو یا مانند پر کارش بہم بود
 خیالے بود و خوابی پیش دیدہ
 پریشاں کا کلمے مانند مہر شش
 بہر ساعت بجای کردہ میلی
 پری نکلی ز بال کا کلش بال
 بگردوں رفتہ بال و پر نشانان
 چو برق آہ فریاد از دل چاک
 چو اشک عاشقاں ہر سود دیدہ
 سریش گویا از آہن و رونی
 زہرہ رشتہ دم بہرہ یا بش
 ز گرمی ہچو باد اندر سحر گاہ
 کہ از تسبیح یا بدفتح بلبلے
 سگے بر آستانت سر نہادہ
 کہ یا بد از کاتب طوق اعزاز
 کہ یک گامش مکان دلا مکان بود
 زمین ہرگز ندیدہ سایہ او
 دمی نارفتہ از جا آمدی باز
 کہ از طے منازل بود از و پیش
 نمائد ہچو برق از وی نشانی
 چو باز آید رود نور خور از جای
 ز گردوں ہچو عکس مہر تاباں
 ز مرکز تا محیطش یک قدم بود
 کہ تادیدہ می شد از حشمت رسیدہ
 ندیدہ کس قرارے چوں سپہر شش
 چو محبوں در خیال روی لیلی
 شہابش تارمی از البرشیم یاں
 چو مرغ روح عاشق سوکجانان
 بیک دم رفتہ بر بالائے افلاک
 چو محبوں کس بیک جالیش ندیدہ
 بچو گامی قدم برد از میاں گوی
 گرہا از ثریا بر شہابش
 ندیدہ از مندلش کس سایہ در را

وے رفتی بگردوں آمدی باز
کند طے راہ صحرائے قیامت
ہمیشہ وقت مستقبل بدش حال
چو آب خضر در ظلمت روال جور
ملائک کردہ در راہش رسیا پی
زمین در زیر پالش آسماں بشد
لبوے مسجد اقصی شتاباں
کزاہر دلش نمودہ طاق محراب
سہی سر دے پے طاعت و تاشد
چو آتش سوے بالا کرد آہنگ
دعا گوی دوا بردے سیاہش
بدست آدر و محراب دعائے
ز بس خجالت قلم افگندہ از مش
گرفت از بال ادا بریشم جنگ
چو غلینش فدا در شوق در پای
سواری جست و شد بہرام ناش
چو سجہ بوسہ دادش بر سر دست
کہ مال دیدہ بر جای حجابش
دوا بردیش کسان تاب قوسین
رواں شد مصطفی زانان کہ خواہی
طلب کار نجات امتان شد